

جغرافیای فرسنگی جهان اسلام

(مطالعه موردی: ۱۰ کشور اسلامی منتخب)

تألیف:

دکتر علی احمدی

www.ketab.ir

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

تهران: بزرگراه شهید چمران،

پل مدیریت

تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵

E-mail: isu.press@yahoo.com

فروشگاه اینترنتی:

www.ketabesadiq.ir

دانشگاه امام صادق

جغرافیای فرهنگی جهان اسلام (مجله موردی ۱۰ کشور اسلامی منتخب) ■ تألیف: دکتر علی احمدی
ناشر: دانشگاه امام صادق (علیه السلام) ■ چاپ اول: ۱۳۹۴ ■ قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ و صفحه‌بندی: هو نگی ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۴۷۵-۱

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: احمدی، علی، ۱۳۸۰
عنوان و نام بدیدآور: جغرافیای فرهنگی جهان اسلام (مجله موردی ۱۰ کشور اسلامی منتخب) / تألیف: علی احمدی
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع) ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری: ۳۸۳ ص.
قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال شابک: ۹۷۵-۴۷۵-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
شماره کتابشناسی ملی: ۳۰۶۶۱۲۳

فهرست مطالب

۱۷	سخن ناشر
۱۹	مقدمه
۲۰	ضرورت اهمیت مسئله
۲۶	اهداف و پرسش‌ها، محقق
۲۸	روش پژوهش
۳۱	منابع
۳۲	یادداشت‌ها
۳۳	فصل ۱. افغانستان
۳۳	پیشینه و تاریخ
۳۷	۱. موقعیت جغرافیایی و استراتژیکی
۳۹	۲. جغرافیای طبیعی
۴۳	۳. جغرافیای انسانی و فرهنگی
۴۳	۱-۳. جمعیت
۴۴	۲-۳. قومیت
۴۷	۱-۲-۳. پستون‌ها
۴۸	۲-۲-۳. تاجیک‌ها
۴۹	۳-۲-۳. هزاره‌ها
۵۱	۴-۲-۳. ازبک‌ها
۵۱	۵-۲-۳. ترکمن‌ها
۵۲	۶-۲-۳. سایر اقوام

۵۲	 ۳-۳. زبان
۵۳	 ۳-۴. شیوه زندگی
۵۴	 ۳-۵. ارزش‌های دینی و مذهبی
۵۵	 ۳-۶. هویت ملی و سرزمینی
۵۵	 ۴. اقتصاد
۶۲	 ۵. سیاست
۶۳	 ۱-۱. احزاب سیاسی
۶۳	 ۱-۲. مجالس قانونگذاری
۶۴	 ۶. چشم‌اندازهای فرهنگی
۶۷	 منابع
۶۹	 یادداشت‌ها
۷۱	 فصل ۲. آذربایجان
۷۱	 پیشینه و تاریخ
۷۴	 ۱. موقعیت جغرافیایی
۷۵	 ۲. موقعیت ژئوپلیتیکی و استراتژیکی
۷۹	 ۳. جغرافیای طبیعی
۸۲	 ۴. جغرافیای انسانی و فرهنگی
۸۲	 ۴-۱. جمعیت
۸۵	 ۴-۲. قومیت
۸۷	 ۴-۳. دین و مذهب
۸۸	 ۴-۴. خط و زبان
۹۰	 ۴-۵. ویژگی‌های فرهنگی اجتماعی
۹۳	 ۵. اقتصاد
۹۵	 ۶. سیاست
۹۷	 ۶-۱. چالش‌های سیاسی و امنیتی
۹۸	 ۷. چالش‌های فرهنگی و اجتماعی

۹۸.....	۱-۷. تهدیدها
۹۹.....	۲-۷. فرصت‌ها
۱۰۱.....	منابع
۱۰۳.....	فصل ۳. بحرین
۱۰۴.....	پیشینه و تاریخ
۱۰۶.....	۱. موقعیت جغرافیایی
۱۰۷.....	۲. رفعت ژئوپلیتیکی و استراتژیکی
۱۰۹.....	۱. - جغرافیای طبیعی
۱۱۱.....	۴. جغرافیای انسان و فرهنگی
۱۱۱.....	۴-۱. جمعیت
۱۱۴.....	۴-۲. قومیت، زبان و منطقه
۱۱۷.....	۵. اقتصاد
۱۲۰.....	۶. سیاست
۱۲۱.....	۶-۱. چالش‌های سیاسی
۱۲۴.....	منابع
۱۲۶.....	یادداشت‌ها
۱۲۷.....	فصل ۴. پاکستان
۱۲۷.....	پیشینه و تاریخ
۱۳۰.....	۱. موقعیت جغرافیایی
۱۳۱.....	۲. موقعیت ژئوپلیتیکی و استراتژیکی
۱۳۵.....	۳. جغرافیای طبیعی
۱۳۸.....	۴. جغرافیای انسانی و فرهنگی
۱۳۸.....	۴-۱. جمعیت
۱۴۱.....	۴-۲. قومیت
۱۴۴.....	۴-۳. بلوچ‌ها
۱۴۵.....	۴-۴. زبان و خط
۱۴۸.....	۴-۴-۱. خط اردو

۱۴۹	۴-۵. ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی
۱۵۲	۴-۶. رسانه‌های جمعی
۱۵۳	۴-۷. دین و مذهب
۱۵۶	۵. اقتصاد
۱۵۷	۶. سیاست
۱۵۸	۶-۱. احزاب سیاسی
۱۶۰	۶-۲. چالش‌های سیاسی
۱۶۲	منابع
۱۶۴	یادداشت‌ها
۱۶۵	فصل دوم: ترکیه
۱۶۵	پیشینه و تاریخ
۱۶۸	۱. موقعیت جغرافیایی
۱۶۹	۲. موقعیت ژئوپلیتیکی و اثرات ژئیکلی
۱۷۰	۳. جغرافیای طبیعی
۱۷۴	۴. جغرافیای انسانی و فرهنگی
۱۷۴	۴-۱. جمعیت
۱۷۷	۴-۲. قومیت و زبان
۱۸۰	۴-۳. دین و مذهب
۱۸۴	۴-۴. ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی
۱۸۸	۵. اقتصاد
۱۹۱	۶. سیاست
۱۹۴	۶-۱. چالش‌های سیاسی
۱۹۹	منابع
۲۰۰	یادداشت‌ها
۲۰۱	فصل ۶: سوریه
۲۰۱	پیشینه و تاریخ
۲۰۶	۱. موقعیت جغرافیایی

۲۰۷	۲. موقعیت ژئوپلیتیکی و استراتژیکی
۲۰۹	۳. جغرافیای طبیعی
۲۱۲	۴. جغرافیای انسانی و فرهنگی
۲۱۲	۱-۴. جمعیت
۲۱۴	۲-۴. قومیت و زبان
۲۱۶	۳-۴. دین و مذهب
۲۲۰	۵. اقتصاد
۲۲۲	۶. سیاست
۲۲۳	۱-۶. منابع طبیعی
۲۲۴	منابع
۲۲۵	یادداشت‌ها
۲۲۷	فصل ۷. عراق
۲۲۸	پیشینه و تاریخ
۲۲۸	۱. موقعیت جغرافیایی
۲۲۹	۲. موقعیت ژئوپلیتیکی و استراتژیکی
۲۳۲	۳. جغرافیای طبیعی
۲۳۶	۴. جغرافیای انسانی و فرهنگی
۲۳۶	۱-۴. جمعیت
۲۳۸	۲-۴. قومیت و زبان
۲۳۹	۳-۴. دین و مذهب
۲۴۳	۴-۴. ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی
۲۴۶	۵. اقتصاد
۲۴۸	۶. سیاست
۲۵۲	منابع
۲۵۵	فصل ۸. عربستان سعودی
۲۵۵	پیشینه و تاریخ
۲۵۸	۱. موقعیت جغرافیایی

۲۶۰	۲. موقعیت ژئوپلیتیکی و استراتژیکی
۲۶۴	۳. جغرافیای طبیعی
۲۶۸	۴. جغرافیای انسانی و فرهنگی
۲۶۸	۴-۱. جمعیت
۲۶۹	۴-۲. قومیت و زبان
۲۷۱	۴-۳. دین و مذهب
۲۷۲	۴-۴. ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی
۲۷۲	۵. اقتصاد
۲۷۳	۶. سیاست
۲۷۵	۶-۱. حال‌های سیاسی
۲۷۷	منابع
۲۷۹	یادداشت‌ها
۲۸۱	فصل ۹. لبنان
۲۸۲	پیشینه و تاریخ
۲۸۳	۱. موقعیت جغرافیایی
۲۸۴	۲. موقعیت ژئوپلیتیکی و استراتژیکی
۲۸۸	۳. جغرافیای طبیعی
۲۹۱	۴. جغرافیای انسانی و فرهنگی
۲۹۱	۴-۱. جمعیت
۲۹۴	۴-۲. قومیت، دین و مذهب
۲۹۹	۴-۳. زبان
۳۰۰	۴-۵. ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی
۳۰۳	۵. رسانه‌های جمعی
۳۰۷	۵-۱. مطبوعات
۳۰۷	۶. اقتصاد
۳۱۲	۷. سیاست

۳۱۵	۱-۷. احزاب سیاسی
۳۱۶	۱-۱-۷. گروه‌های مسیحی
۳۱۷	۲-۱-۷. گروه‌های مسلمان شیعه
۳۱۷	۱-۲-۱-۷. حزب‌الله
۳۲۰	۳-۱-۷. گروه‌های مسلمان سنی
۳۲۱	۴-۱-۷. گروه‌های سیاسی دروزی
۳۲۳	منابع
۳۲۵	یادداشت‌ها
۳۲۷	فصل ۱۰. یمن
۳۲۷	پیشینه و تاریخ
۳۲۹	۱. موقعیت جغرافیایی
۳۲۹	۲. موقعیت ژئوپلیتیکی و استراتژیکی
۳۳۱	۳. جغرافیای طبیعی
۳۳۳	۴. جغرافیای انسانی و فرهنگی
۳۳۳	۱-۴. جمعیت
۳۳۴	۲-۴. قومیت و زبان
۳۳۵	۳-۴. دین و مذهب
۳۳۷	۴-۴. ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی
۳۳۹	۵. اقتصاد
۳۴۱	۶. سیاست
۳۴۵	۱-۶. چالش‌های سیاسی
۳۴۸	منابع
۳۴۹	یادداشت‌ها
۳۵۱	نمایه

فهرست تصاویر

عکس ۱-۱. کشت خشخاش در افغانستان.....	۵۷
عکس ۲-۱. مسجد جمعه شهر هرات.....	۶۵
عکس ۳-۱. منار جام در افغانستان.....	۶۶
عکس ۱-۲. بخش قدیمی شهر باکو.....	۸۴
عکس ۱-۲. اثر تاریخی شهر نخجوان.....	۸۵
عکس ۱-۳. اعتراضات مردم بحرین علیه آل خلیفه.....	۱۲۰

فهرست نمودارها

نمودار ۱-۴. تمایزهای میان.....	۱۴۵
نمودار ۱-۵. کاربری اراضی در ترکیه، ۲۰۱۴م.....	۱۹۰
نمودار ۱-۶. پرجمعیت‌ترین شهرهای سوریه، ۲۰۱۱م.....	۲۱۴
نمودار ۱-۹. ساختار تشکیلاتی حزب الله لبنان.....	۳۱۹
نمودار ۱-۱۰. ساختار سیاسی یمن.....	۳۴۲

فهرست - جداول

جدول ۱. ویژگی‌های جغرافیایی کشورهای آسیای جنوب غربی.....	۲۲
جدول ۲. ویژگی‌های جغرافیایی ۱۰ کشور اسلامی منتخب.....	۲۷
جدول ۱-۱. توزیع جغرافیایی کشت خشخاش در افغانستان، سال‌های ۲۰۰۹ و ۲۰۱۰م.....	۵۹
جدول ۲-۱. میزان تولید خشخاش در استان‌های افغانستان.....	۶۰
جدول ۱-۳. میزان جمعیت بحرینی و غیربحرینی در سال ۲۰۱۴م.....	۱۱۲
جدول ۲-۳. تغییرات جمعیتی بحرینی و غیربحرینی از سال ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۴م.....	۱۱۴
جدول ۱-۴. برآورد جمعیت شهرهای پاکستان - ۲۰۱۰م.....	۱۴۰
جدول ۱-۵. جمعیت گروه‌های قومی ترکیه.....	۱۷۹
جدول ۲-۵. میزان و درصد کاربری اراضی ترکیه.....	۱۹۰

جدول ۶-۱. میزان جمعیت استان‌های سوریه بر اساس نتایج سرشماری و برآوردهای رسمی	۲۱۳
جدول ۹-۱. وضعیت اقتصادی لبنان	۳۱۱

فهرست نقشه‌ها

نقشه ۱. موقعیت کشورهای اسلامی آسیای جنوب غربی	۲۳
نقشه ۲. رژیم کشورهای دارای بیشترین جمعیت شیعه در جنوب غرب و جنوب آسیا	۲۵
نقشه ۱-۱. ناهموازی‌های افغانستان	۴۰
نقشه ۲-۱. میانگین بارش به الانه افغانستان	۴۱
نقشه ۳-۱. نقش توزیع تراکم جمعیت افغانستان، ۲۰۰۷م	۴۴
نقشه ۴-۱. گروه‌های قومی در افغانستان	۴۵
نقشه ۵-۱. توزیع جمعیت شیعیان در افغانستان	۵۰
نقشه ۶-۱. پراکندگی فعالیت اقتصادی و کاربری اراضی افغانستان	۵۶
نقشه ۷-۱. نحوه توزیع نیروهای فرمانتفان در افغانستان	۵۸
نقشه ۸-۱. تقسیمات کشوری و ولایت‌ها افغانستان	۶۲
نقشه ۱-۲. تقسیمات سیاسی جمهوری‌های منطقه قفقاز	۷۶
نقشه ۲-۲. موقعیت جمهوری آذربایجان در قفقاز و آسیای غربی	۷۸
نقشه ۳-۲. ناهموازی‌های جمهوری آذربایجان	۸۰
نقشه ۴-۲. توزیع جمعیت در آذربایجان، ۲۰۰۷م	۸۳
نقشه ۵-۲. نقشه گروه‌های قومی - زبانی در منطقه قفقاز	۸۶
نقشه ۶-۲. تقسیمات سیاسی جمهوری آذربایجان	۹۶
نقشه ۱-۳. موقعیت بحرین در حاشیه خلیج فارس	۱۰۸
نقشه ۲-۳. ناهموازی‌های بحرین	۱۱۰
نقشه ۳-۳. توزیع و تراکم جمعیت بحرین	۱۱۳
نقشه ۱-۴. موقعیت جغرافیایی پاکستان	۱۳۲
نقشه ۲-۴. ناهموازی‌های پاکستان	۱۳۶
نقشه ۳-۴. توزیع و تراکم جمعیت پاکستان، ۲۰۰۷م	۱۳۹
نقشه ۴-۴. گروه‌های قومی در پاکستان	۱۴۱

نقشه ۴-۵. توزیع و الگوی فضایی زبان‌ها در پاکستان.....	۱۴۶
نقشه ۴-۶. درصد باسوادی و نحوه توزیع در پاکستان.....	۱۵۰
نقشه ۴-۷. تقسیمات سیاسی پاکستان.....	۱۵۸
نقشه ۵-۱. موقعیت جغرافیایی ترکیه در آسیای جنوب غربی.....	۱۶۹
نقشه ۵-۲. تقسیم‌بندی آب و هوای ترکیه.....	۱۷۱
نقشه ۵-۳. ناهمواری‌های ترکیه.....	۱۷۲
نقشه ۵-۴. جنگل‌های ترکیه (۲۰۱۴م).....	۱۷۳
نقشه ۵-۵. رودهای مهم و ۲۶ حوضه آبی ترکیه.....	۱۷۴
نقشه ۵-۶. تراکم جمعیت کشور ترکیه، ۲۰۰۸م.....	۱۷۷
نقشه ۷-۱. گسترش پای قومی در ترکیه.....	۱۷۸
نقشه ۵-۸. پراکنش «ملوی»‌ها در ترکیه.....	۱۸۲
نقشه ۵-۹. توزیع پراکنش‌های اقتصادی تا سال ۲۰۱۴م.....	۱۸۹
نقشه ۶-۱. موقعیت جغرافیایی سوریه.....	۲۰۸
نقشه ۶-۲. ناهمواری‌های سوریه.....	۲۱۰
نقشه ۶-۳. توزیع فضایی جمعیت در سوریه.....	۲۱۲
نقشه ۶-۴. گروه‌های قومی در سوریه.....	۲۱۵
نقشه ۶-۵. تقسیمات سیاسی سوریه.....	۲۲۲
نقشه ۷-۱. موقعیت جغرافیایی عراق.....	۲۳۱
نقشه ۷-۲. نقشه ناهمواری عراق.....	۲۳۵
نقشه ۷-۳. توزیع و تراکم جمعیت عراق.....	۲۳۷
نقشه ۷-۴. گروه‌های قومی و مذهبی در عراق.....	۲۴۰
نقشه ۷-۵. تقسیمات سیاسی عراق.....	۲۴۹
نقشه ۸-۱. موقعیت جغرافیایی عربستان سعودی.....	۲۵۹
نقشه ۸-۲. موقعیت عربستان سعودی در آسیای جنوب غربی.....	۲۶۴
نقشه ۸-۳. ناهمواری‌های عربستان سعودی.....	۲۶۶
نقشه ۸-۴. توزیع و تراکم جمعیت عربستان سعودی، ۲۰۰۰م.....	۲۶۸
نقشه ۸-۵. گروه‌های مذهبی در عربستان سعودی.....	۲۷۲
نقشه ۸-۶. تقسیمات سیاسی عربستان.....	۲۷۴
نقشه ۹-۱. موقعیت لبنان در آسیای جنوب غربی.....	۲۸۶

نقشه ۹-۲. ناهمواری‌های لبنان	۲۸۹
نقشه ۹-۳. توزیع و تراکم جمعیت لبنان، ۲۰۰۷ م	۲۹۲
نقشه ۹-۴. گروه‌های مذهبی در لبنان، ۲۰۱۳ م	۲۹۶
نقشه ۹-۵. تقسیمات سیاسی لبنان	۳۱۲
نقشه ۱۰-۱. موقعیت جمهوری یمن	۳۳۰
نقشه ۱۰-۲. ناهمواری‌های یمن	۳۳۲
نقشه ۱۰-۳. توزیع و تراکم جمعیت در یمن	۳۳۴

سخن ناشر

فلسفه و وجودشناسی، امام صادق (علیه السلام) که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفت، تربیت نیروی انسانی‌ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن سامانی یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را، با اثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبانی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و آرامش‌های سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (علیه السلام) در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل

آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) باتوجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب گزارش نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ ادعای اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (ع) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

بسم الله الرحمن الرحیم

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

جغرافیا دانشی است که در حیطه علوم انسانی قرار دارد. موضوع اصلی جغرافیا زمین است و این دانش همه پدیده‌های محیط جغرافیایی را که در ارتباط با انسان باشد، مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد. در این میان، رویکرد میان رشته‌ای نسبت به جغرافیا و فرهنگ یکی از عرصه‌های نو و علی‌رغم تقابل ظاهری آنها یکی از موضوعات ضروری علمی است.

این شاخه از جغرافیای انسانی، با بررسی تبعات عوامل جغرافیایی بر فرهنگ جوامع و متقابلاً آثار و تبعات عناصر فرهنگی که محیط جغرافیایی را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد، می‌پردازد. جغرافیا با فرهنگی به عنوان شاخه‌ای نسبتاً جدید از جغرافیای انسانی وظیفه شناخت و تحلیل عناصر فرهنگی در ارتباط با فضا و مکان را بر عهده دارد. وظیفه جغرافیدان فرهنگی بررسی آثار و کارکردهای فرهنگ در مکان‌های جغرافیایی است. به این صورت که اثرات فرهنگ و کارکردهای جدید آن در مکمل بررسی می‌شود و متقابلاً اثرات محیط کارکردی جدید طی زمان بر فرهنگ مورد توجه قرار می‌گیرد. جغرافیدان فرهنگی تلاش می‌کند اولاً مکان و قلمرو فرهنگ‌ها را شناسایی کند (چه چیز و کجا؟)؛ ثانیاً با استفاده از روش‌های علمی به چگونگی و علل شکل‌گیری عناصر فرهنگی در قلمروهای جغرافیایی توجه نماید و نحوه اشاعه آن‌ها را بررسی نماید (چرا و

چگونگی؟) و ثالثاً در خصوص قوانین، الگوها و روابطی میان پدیده‌های جغرافیایی و فرهنگ درک درستی کسب نماید.

جغرافیدان فرهنگی سعی دارد نقش فرهنگ در ایجاد یک ناحیه فرهنگی، شکل‌گیری چشم‌اندازهای فرهنگی جدید و نحوه اشاعه فرهنگی در سایر نواحی را تبیین نموده و از نحوه و چگونگی آن آگاهی یابد و قصد دارد بداند در دوره‌های مختلف زمانی چه تحولاتی از نظر فرهنگی در پیوند سایر عناصر فرهنگی رخ داده و تأثیرات آن در زیست‌بوم‌های جغرافیایی چه بوده است؟ و البته اثرات محیط زیست بر فرهنگ را بررسی کند.

در جغرافیا با حضور «فرهنگ» در پهنه‌های جغرافیایی صورت جدیدی به نام جغرافیای فرهنگی پدیدار می‌شود که با رویکردهای مختلفی می‌توان به آن نگریست. در اینجا، توجه به مفاهیم محوری جغرافیای فرهنگی به هر یک از مصادیق آن‌ها پرداخته می‌شود. مطالعه جغرافیدانان از فرهنگ‌ها حول پنج مفهوم یا اصطلاح جغرافیایی سازمان یافته است. این اصطلاحات عبارتند از: ناحیه فرهنگی، پهنه فرهنگی، بوم‌شناسی فرهنگی، درهم‌تنیدگی فرهنگی و چشم‌انداز فرهنگی (جردن و رارتری، ۱۳۸۰: ۱۴-۱۰).

به لحاظ اهمیت روزافزون «فرهنگ» در تبیین جغرافیای فرهنگی به دو حیطه فرهنگ و جغرافیا این حوزه می‌تواند تبیین و تفسیر علل و روابط پدیده‌ها در مناطق و نواحی گوناگون به حل مسائل مختلف فضاهای جغرافیایی کمک کند. این مسائل می‌تواند ابعاد مختلفی نظیر احساس تعلق مکانی، صلح و امنیت منطقه‌ای، هویت، شناخت آداب و رسوم، ترمیمات و... را در برگیرد.

ضرورت و اهمیت مسئله

اهمیت آثار جغرافیایی در ترسیم حیات اجتماعی - اقتصادی سرزمین‌ها از دیرباز مورد توجه اندیشمندان بوده است. در همین رابطه مورخان و جغرافیدانان جهان اسلام تلاش زیادی در جهت شناسایی و مطالعه آثار

جغرافیایی جهان اسلام به عمل آورده‌اند. طی قرون سوم تا پنجم بیشترین آثار جغرافیایی و تاریخی با عناوین سفرنامه، البلدان، اقالیم، المسالک و الممالک و نظایر آن توسط آنان تدوین و به نگارش درآمده است. این نوشته‌ها در حوزه جغرافیای تاریخی بسیار سودمند و زمینه‌ای برای ورود به مباحث تاریخی و جغرافیایی اماکن و مناطق مختلف ممالک اسلامی است. با تحولاتی که در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سرزمین‌های اسلامی به وجود آمده است، برای ارائه آخرین اطلاعات و تبیین وضعیت جغرافیایی کنونی آنها، تلاش‌های جدیدی لازم است. در این رابطه، بررسی و ارائه ویژگی‌های جغرافیای فرهنگی این کشورها می‌تواند کمک شایانی در شناخت آن به عمل آورد. مطالعه حاضر به دو منظور دنبال خواهد شد: الف. آگاهی، شناخت وضعیت و مختصات فرهنگی اجتماعی در ارتباط با جغرافیای سرزمین‌های اسلامی ب. زمینه‌سازی برای ترسیم جغرافیای راهبردی و ژئواستراتژیک جهان اسلام.

اکنون که مسایل جهان اسلام در ابعاد مختلف از جمله مهم‌ترین مسائل جهان معاصر است و کشورهای استعمارگر در صدد ضربه به این کشورها هستند، لزوم مطالعه جامع در حوزه جغرافیای دارای اهمیت است. طی چند دهه اخیر تبلیغات ضددینی و ضد اسلامی وسیلی در جهان با راهبری صهیونیسم و آمریکا به راه افتاده و در جهت القای فرسنگ و سبک زندگی غربی به مردم سرزمین‌های اسلام برآمده است. از طرف دیگر عام‌شناخت کافی از منابع، امکانات و قابلیت‌های سرزمین‌های اسلامی، کشورها و استعمارگر نسبت به غارت منابع آن‌ها تلاش می‌کنند. با توجه به اینکه تاکنون پژوهشی از نوع پژوهش حاضر انجام نشده است جای خالی مطالعات جغرافیای فرهنگی ضرورت کار را به روشنی مشخص می‌کند. هر چند یک یا دو پژوهش در جغرافیای عمومی جهان اسلام به انجام رسیده است، لیکن در بررسی‌های جغرافیای فرهنگی کاری صورت نگرفته است. جهان اسلام منطقه نسبتاً وسیعی است مشتمل بر مجموعه فضای پیوسته

از کشور مغرب در آفریقای شمالی تا شبه‌قاره هند و آسیای مرکزی و از قزاقستان تا مشرق آفریقا و چند قسمت ناپیوسته در جنوب و جنوب‌شرقی آسیا، اروپا و حوزه‌های کوچک مسلمان‌نشین جهان، در حال حاضر کشورهای اسلامی شامل کشورهایی است که اکثریت جمعیت آن‌ها مسلمان بوده و این کشورها تحت یک حکومت اسلامی اداره می‌شوند و این کشورها عضو سازمان همکاری اسلامی هستند.

منطقه به اصطلاح خاورمیانه شامل ۱۵ کشور به هم پیوسته‌ای از جهان اسلام است که شامل اردن، امارات متحده عربی، ایران، بحرین، ترکیه، سوریه، عراق، عربستان سعودی، عمان، قطر، کویت، لبنان، مصر، یمن و فلسطین (دولت خودمختار و کرانه باختری) است. هر چند در این تقسیم‌بندی کشور افغانستان نیز گاهی جزو این منطقه به حساب می‌آید و مجموع این کشورها را به ۱۶ می‌رساند. این منطقه ۷/۹۳۷/۶۹۵ کیلومتر مربع وسعت و بر اساس برآورد ۲۰۱۵ میلادی، ۴۱۶/۸۸۵/۱۳۱ نفر جمعیت دارد. در جدول زیر جمعیت و وسعت کشورهای خاورمیانه آمده است.

جدول ۱. ویژگی‌های جغرافیایی کشورهای آسیای جنوب غربی

ردیف	کشور	جمعیت	وسعت
۱	اردن	۸/۱۱۷/۵۶۲	۸۹/۳۴۲
۲	افغانستان	۳۰/۰۰۰/۰۰۰	۶۵۲/۲۳۰
۳	امارات متحده عربی	۲/۷۰۹/۷۶۰	۸۳/۶۰۰
۴	ایران	۸۱/۸۲۴/۲۷۰	۱/۶۴۸/۱۹۰
۵	بحرین	۱/۳۱۴/۵۶۲	۷۶
۶	ترکیه	۸۰/۰۰۰/۰۰۰	۷۸۳/۵۶۲
۷	سوریه	۱۷/۰۶۴/۸۵۴	۱۸۵/۱۸۰
۸	عراق	۳۲/۵۸۵/۰۰۰	۴۳۸/۳۱۷
۹	عربستان	۲۷/۷۵۲/۳۱۶	۲/۱۴۹/۶۹۰
۱۰	عمان	۳/۲۸۶/۹۳۶	۳۰۹/۵۰۰
۱۱	قطر	۲/۱۹۴/۸۱۷	۱۱/۵۸۶
۱۲	کویت	۲/۷۸۸/۵۳۴	۱۷/۸۱۸

کشورهای این منطقه از نظر استراتژیکی در بخش مرکزی جهان اسلام قرار گرفته‌اند. این منطقه به دلیل همجواری با چهار دریای مهم منطقه یعنی دریای خزر، دریای سیاه، دریای مدیترانه و دریای سرخ و خلیج فارس دارای اهمیت سوق‌الجیشی مهمی در جهان به شمار می‌آید. همچنین تنگه‌های ورودی به این دریاها بر اهمیت موقعیتی آنان افزوده است. علاوه بر این، ظهور سه دین بزرگ اسلام، مسیح و یهود تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر تحولات منطقه‌ای و جهان گذاشته است. قرار گرفتن منطقه آسیای جنوب غربی در میان سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا و بهره‌مندی آنان از ذخایر عظیم نفت، گاز و منابع غنی زمین، موجب رقابت ابرقدرت‌ها کشورهای غربی و استعمار در برابر چیل منابع کشورهای این منطقه شده است. این رقابت و تهاجم از اواخر قرن نوزدهم میلادی و با اوج گرفتن نیازها و منافع تجاری استعمارگران به موازات خام‌پوخته نفت خام شدت گرفته است.

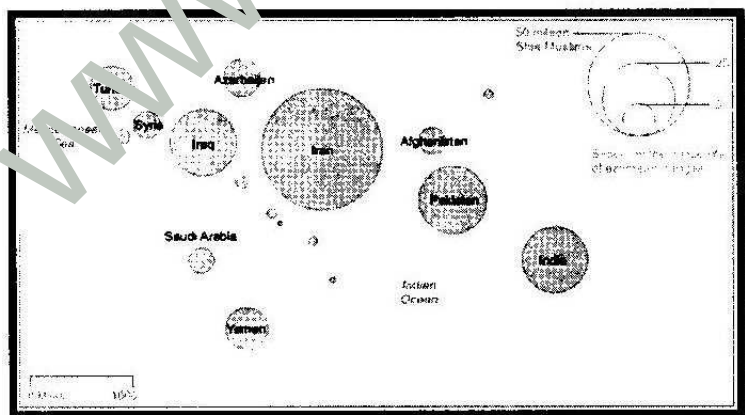
در حال حاضر جهان اسلام (به‌طور خاص آسیای جنوب غربی) دارای موقعیت جغرافیایی (مطلق، نسبی و ژئوپلیتیکی) ویژه‌ای است و مطابق نظریه «هارتلند»^۱ هلفورد مکیندر^۲ (۱۸۰۱-۱۹۴۷م) جغرافیدان معروف بریتانیایی و پس از آن نظریه «ریملند»^۳ نیکلاس اسپایکمن^۴ (۱۸۹۳-۱۹۴۳م) ژئوپلیتیسین آمریکایی، این منطقه دارای اهمیت استراتژیکی می‌باشد. چنین جایگاهی حاصل عوامل و عملکردهای جغرافیایی، سیاسی و فرهنگی مختلفی همچون موقعیت استراتژیکی و دربرگرفتن پنج حوزه ژئوپلیتیک مهم جهان یعنی خلیج فارس، آسیای مرکزی، قفقاز، شبه قاره هند آسیای جنوب غربی، پیشینه و تاریخ فرهنگی و تمدنی، منابع و ذخایر طبیعی، جمعیت، انقلاب اسلامی، غرب‌ستیزی و به چالش کشیدن منافع امپریالیسم غربی، جریان بیداری اسلامی و مقاومت اسلامی در منطقه است که هر کدام از آن‌ها بر اهمیت این منطقه افزوده است.

چنین موقعیتی کشورهای اسلامی آسیای جنوب غربی را با تلاطم‌های سیاسی مهمی در طی سه دهه اخیر به‌خصوص پس از انقلاب اسلامی مواجه

کرده است. جنگ و خونریزی، اختلافات مذهبی، حملات و انفجارهای گروه‌های تروریستی مثل داعش در شمال و غرب عراق و النصره در شمال و شمال شرقی سوریه، القاعده در جنوب یمن، حمله عربستان سعودی به یمن، حملات رژیم صهیونیستی به نوار غزه و کشتار مردم کشورهای منطقه جزو چنین چالش‌هایی هستند.

از دیگر موارد مهم در منطقه آسیای جنوب غربی، میزان جمعیت اکثریت مسلمانان در این قلمرو جهان اسلام است. از میان یک میلیارد و پانصد هزار نفر جمعیت مسلمانان در جهان، در حدود ۱۴۵ میلیون نفر جمعیت شیعه در جهان زندگی می‌کنند که به ترتیب کشورهای ایران با بیش از ۹۲ درصد، جمهوری تاجیکستان با بیش از ۷۰ درصد، بحرین در حدود ۶۵ درصد و عراق در حدود ۶۰ درصد دارای بیشترین جمعیت شیعه می‌باشند. سایر کشورها به ترتیب شامل کثیرالایمن ۴۰ درصد، لبنان ۳۵ درصد، کویت ۳۰ درصد، ترکیه ۲۰ درصد، کتان ۲۰ درصد، امارات متحده ۱۶ درصد، افغانستان ۱۵ درصد، سوریه ۱۲ درصد، تاجیکستان ۵ درصد و هند با ۳ درصد می‌باشد (www.pewforum.org/2009).

نقشه ۲. توزیع کشورهای دارای بیشترین جمعیت شیعه در جنوب غرب و جنوب آسیا

Source: Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life • Mapping the Global Muslim Population, October 2009

مهم‌ترین دلایل انتخاب ۱۰ کشور اسلامی مورد مطالعه عبارتست از:

- کشورهای منتخب دارای پشتوانه فرهنگی و تمدنی کهن هستند و این سابقه تمدنی و قدمت در انتخاب آن‌ها در نظر گرفته شده است؛
- کشورهای مورد مطالعه، شامل ۱۰ کشور مهم اسلامی است که از نظر ژئوپلیتیکی در کانون و قلب جهان اسلام قرار گرفته‌اند؛
- یکی از اهداف سند چشم‌انداز برای ارتباط با کشورهای اسلامی، کشورهای منطقه است. کشورهای اسلامی منطقه از جهات مختلف باید مورد بررسی قرار گیرند تا زمینه‌های شناخت آن‌ها فراهم آید. این کشورها شامل کشورهای پیرامونی و نیمه پیرامونی جمهوری اسلامی ایران می‌باشند؛
- آشنایی و شناخت کشورها از نظر فرهنگی برای تعدادی از سازمان‌های فرهنگی و ارتباطی و وزارتخانه‌های کشور حائز اهمیت است. سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی و وزارت خارجه در زمینه همکاری‌های علمی، فناوری و توسعه ارتباطات میان‌فرهنگی و ربط بین‌المللی نیازمند چنین شناختی از کشورهای اسلامی هستند.
- با توجه به اولویت همکاری و ارتباط بین‌فرهنگی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای اسلامی که دارای اثرات فرهنگی و تاریخی هستند، شناخت ویژگی‌های جغرافیای فرهنگی این کشورها از اهمیت خاصی برخوردار است.

اهداف و پرسش‌های تحقیق

هدف این تحقیق «آگاهی از ویژگی‌های جغرافیای فرهنگی و بررسی و تبیین مسائل کشورهای منتخب شامل پاکستان، افغانستان، آذربایجان، ترکیه، عراق، عربستان، سوریه، لبنان، بحرین و یمن» می‌باشد. با توجه به موضوع پژوهش، هدف اصلی ارائه اطلاعاتی جامع در زمینه جغرافیای فرهنگی کشورهای

منتخب است. در زمینه جغرافیای عمومی کشورهای مسلمان آثاری چاپ و منتشر شده است لیکن جغرافیای فرهنگی این کشورها همچنان مغفول مانده و نیازمند ارائه کارهای علمی است. بنابراین اهداف مهم عبارتند از:

- ۱- ارائه ویژگی‌های جغرافیای فرهنگی کشورهای اسلامی منتخب؛
- ۲- در اختیار داشتن یک متن جامع و فشرده برای آشنایی با کشورهای اسلامی در زمینه جغرافیای فرهنگی و استفاده از آن به عنوان یک منبع کمک درسی برای دانشجویان دانشگاه و همچنین راهنمایی برای فعالیت‌های پژوهشی این حوزه در آینده؛
- ۳- تبیین وضعیت جغرافیای فرهنگی این کشورها با توجه به جدیدترین داده‌ها و اطلاعات؛
- ۴- زمینه‌سازی شناخت نسبی از کشورهای جهان اسلام در جهت همگرایی و وحدت میان کشورهای اسلامی بر اساس ویژگی‌های جغرافیای فرهنگی آنها؛
- ۵- و عمیق‌تر کردن مطالعات جهان اسلام و تعیین خط‌مشی‌های آینده مبتنی بر جغرافیای راهبردی.

از مجموع ۵۱ کشور با اکثریت جمعیت مسلمان در جهان که جمعیتی برابر با یک میلیارد و ۶۷۶ میلیون و ۱۵۶ هزار نفر می‌باشد، ۸۱ درصد آنان (یک میلیارد و ۳۵۶ هزار و ۶۵۳ هزار تن) مسلمان هستند. (محسنیان‌راد، ۱۳۹۱) و این کشورها از نظر محقق دارای اولویت بررسی بوده‌اند.

جدول ۲. ویژگی‌های جغرافیایی ۱۰ کشور اسلامی منتخب

ردیف	کشور	جمعیت	مساحت
۱	افغانستان	۳۱/۰۰۰/۰۰۰	۶۵۲/۲۳۰
۲	آذربایجان	۹/۵۹۰/۰۰۰	۸۶/۶۰۰
۳	بحرین	۱/۳۱۴/۵۶۲	۷۶۰
۴	پاکستان	۱۹۹/۰۸۵/۸۴۷	۷۹۶/۰۹۵
۵	ترکیه	۸۰/۰۰۰/۰۰۰	۷۸۳/۵۶۲
۶	سوریه	۱۷/۰۶۴/۸۵۴	۱۸۵/۱۸۰